

ПРЕГЛЕД

Wiener slawistischer Almanach. Wien, 1989, B. 23.

Поредният том на авторитетната Виенска поредица за славистични проучвания е посветен на 60-годишнината на Александър Моисеевич Пятигорски. Преди да се спрем на съдържанието му, ще отделим внимание на самата поредица, тъй като тя се представя за първи път на българските читатели.

Алманахът започва да излиза от 1978 г. с периодичност две книжки годишно. Това са солидни токове, чийто обем на надхвърля 300, а понякога и 400 страници. Освен статии и рецензии поместват се и библиографии, дискусии, неизвестни текстове от частни архиви, но като цяло структурата му е непостоянна. Алманахът се списва основно на немски, руски и английски език, а в отделни броеве има и материали на чешки и на френски език. Публикуват се изследвания по въпросите на славянските литератури и езици, като акцентът все пак пада върху руската проблематика; интересите на алманаха обаче не се ограничават в парадигмата „литература — език“, а са насочени и към една по-широка културологична проблематика; тематичните броеве са по-скоро изключение. Сътрудничат му известни и авторитетни имена в русистиката от Европа и Америка. „Рейтингът“ му обаче дълго време „скачаше“ и от сравнително постоянното участие на редица съветски автори, които стояха настрана от ортодоксалното марксистко литературознание, като А. Жолковски, Ю. Щеглов, Ю. Лотман, И. Смирнов, А. Пятигорски — да не изреждаме цялата Тартуско-Московска школа. С годините повечето от тях емигрираха от СССР и имената им престанаха да се появяват по страниците на известните сборници „Труды по знаковым системам“. За българските читатели, следящи тяхното индивидуално развитие, „Виенският славистичен алманах“ попълваше (и продължава) съществена празнина.

Споменаването на Тартуската школа в случая, разбира се, не е случайно — А. Пятигорски е един от „строителите“ на руската семиотика. Към изброените по-горе автори, участващи в представяната книжка, ще добавя и имената на Б. Гаспаров, В. В. Иванов и В. Н. Топоров, за да си припомним изявите на Тартуско-Московската структурно-семиотична школа (според западната терминология) от най-известните ѝ години. В този аспект вече съвсем пък не е случайно, че томотъ се открива с „ретроспективната“ статия на Б. Гаспаров (Бъркли — САЩ) „Тартуската школа от 1960-те години като семиотичен феномен“.

За разлика от редица свои предшественици, опитали се предимно генетично-хронологично да реконструират историята на Тартуската школа, Б. Гаспаров цели да покаже „знаковия“ характер на това научно движение от 60-те и началото на 70-те години, да реконструира социалния климат, контекста, в който тя се вписва, особения „поведенчески код“ на нейните участници, имащ определена знакова ценност в рамките на онази културна епоха, в която този код се формира и функционира.

Главна социално-политическа предпоставка за появата и оформянето на школата е периодът на „затоплянето“ в началото на 60-те години. Именно по това време Балтийските републики като цяло, а Естония и Тарту в най-значителна степен започват да се налагат като духовни центрове и да привличат със своята интелектуална и академична еманципираност от „останалия“ свят, с възможността за изграждане на духовно пространство, защитено от „враждебната“ среда.

Важна категория от психологията и поведението на „тартуските“ учени от този период е осъзнатото чувство на отчуждение, дълбокото недоверие не само към външния свят, но дори и към традиционните занимания на своите колеги, към общоприетия език. Особеност на отчуждението на „тартуския“ интелегент от обществото е интроспективният характер на този разрыв — не стремежът да вземеш нещо от обществото, а желанието да бъдеш „забравен“, да бъдеш оставен в покой в извоюваното собствено духовно пространство. Един от факторите за това вътрешно отчуждаване е ярко изразената „западна“ ориентация на интелектуалните движения от периода на „затопянето“. Знанието на чужди езици и четенето на професионална и художествена литература, списания е била важна категория от битовото поведение и важен фактор за социалната селекция на участниците. Постъпващите от чужбина професионални списания се разпространявали главно сред „свои“; препратката към западни автори представлявало важна част за всяка работа, поредният брой на международните лингвистични и семиотични списания („Linguistics“, „Language“, „Semiotica“) означавал много повече отколкото последният брой на „Вопросы языкознания“ и „Вопросы литературы“. Но доколкото „Западът“ продължавал да бъде недостъпен, изграждащият се образ имал илюзорен, утопичен характер; идеята за „Запада“ по-скоро спомагала да се избяга от непосредствено обкръжаващата среда — независимостта се постигала не посредством външно освобождаване, а чрез вътрешно затваряне. В този аспект интересни са примерите, които Б. Гаспаров изнася около организирането и провеждането на т. нар. Летни школи по вторични моделиращи системи. Конференциите се организирали по време на летните отпуски и никой от участниците не е бил командирован от своето конкретно работно учреждение; самото им свикване било известно на сравнително тесен кръг и за „непосветените“ практически е било невъзможно да попаднат на тях.

Научният херметизъм на школата съзнателно се поддържал и от такъв привиден „външен“ елемент като изключително ограничения тираж на поредицата „Труды по знаковым системам“. Но най-вече от „особения“ езотеричен научен език. Много изрази се създавали от самите участници, други били пряка транслитерация на чужди термини, неупотребявани в рускоезичната научна традиция, което придавало на този „семиотичен“ език специфичен „западняшки“ оттенък. Самоизолирането от околните се възприемало от участниците в школата като позитивен опит. Според автора в това е и част от нейната утопичност. Херметичната семиотична утопия предполагала по-скоро еманципация отколкото освобождаване; вдъхновявала се от образа на идеално построено и затворено убежище, а не от идеално преобразувания и обновен свят.

В края на статията авторът анализира причините, довели до преобразуването на школата от средата на 70-те години (след последната „Лятна школа“ — 1973 г.). Освен чисто външните обстоятелства, принудили ги да търсят нови форми за изява, главната е осъзнаването на потребността за навлизане в дълбинните структури на изследвания обект, пренасочването на вниманието от иманентното към контекста, към обкръжаващото битие на всеки предмет. По този начин семиотичното съобщество губело усещането за своята цялостност и отграниченост от външния свят.

Тематично сборникът покрива основните насоки в научните търсения на юбиляра — философия, индология, семиотика, лингвистика, литературознание, история на религията. Например В. Топоров „Об индийском варианте „говорения языками“ в русской мистической традиции“, В. В. Иванов „Из заметок о тохарских буддийских текстах“, Б. Гройс (Кьолн) „Россия как подсознание запада“ и др. За литературоведа по-голям интерес представляват статиите на Ю. Щеглов (Монреал) „Към типоологията на новелния дебют“ и на Ю. Лотман „Културата като субект и обект на самата себе си“.

Статията на Ю. Щеглов е посветена на един отбягван от изследователите нарративен жанр — новелата. Работата привлича с необичайната гледна точка на ав-

тора, нещо типично за изследователския му подход към проблема — описва формално не цялото жанрово образувание, а само един негов компонент: началото, пролога.

В началото авторът прави една обща характеристика на новелата от формална гледна точка. Характерна черта на новелата като жанр трябва да се счита нейната завършена, „затворена“ структура, в сравнение с жанрове като романа или очерка, които исторически клонят към „отворената“ структура, имитираща сложност, незавършеност. Сюжетът на новелата (за разлика от романа) най-често представлява единно завършено събитие, построено по ясна схема, характеризиращо се с точна причинно-следствена връзка на компонентите; за новелното събитие е присъща тенденцията към хронологична отнесеност; новелната фабула се отличава от всекидневното със своята екстраординарност. Тези формални признаци не означават никаква принципа недостатъчност на новелистичните изразни средства в сравнение с романите и не поставят априорни рамки за съдържателността и философската дълбочина на конкретната новела.

В прозата на XIX в. (Тургенев, Мопасан, Достоевски, Толстой, Лесков) забележимо разпространение получава един тип повествование, който може да бъде определен като „новела“. Бурното развитие на повествователните жанрове в „епохата на реализма“ обаче довежда до размиване на техните конкретни жанрови граници. Структурното описване на различните видове пролог според автора ще спомогне по-ясно и жанрово по-категорично да се прокара границата между новелата и останалите повествователни жанрове, защото прологът е своеобразна парадигма на жанра, демонстриращ с голяма точност спецификата му.

Най-често определят пролога като рамка, функционално подготвяща читателя за възприемане на историята, но това е по-скоро констатация, неизчерпваща многообразието му. На практика в него се използват различни похвати за съгласуване на елементите, които го изграждат, за да се постигне тази цел. Ето защо той може да се разглежда като самостоятелен наративен епизод със собствен микросюжет, чиято развръзка става акт на разказването на основната история.

На основата на богат илюстративен материал от руската и френската традиции (Мопасан) Шчеглов скрупулوزно извежда и класифицира възможните типове наративни комбинации в пролога. Ще ги изброим: 1) структурна определеност — заявление, че предстоящият разказ описва завършено произшествие, че това е „случай“ или „история“, а не просто серия от наблюдения над нравите или описание на нечие необикновено поведение; въвеждане на физическия обект, изпълняващ ключовата роля в новелната фабула; 2) спасително-временна отделеност — посочване на времето и мястото на новелното действие, представляващи най-често някакво особено време и място, открояващи се в нормалния живот на разказвача и обкръжението му; разновидност: разказване в компания, ограниченост на повествователното време; 3) тематична отделеност — посочване на тематичната сфера на новелата — от отделна фраза до цялостно разгърнато „тематично“ разсъждение; назоваване на темата посредством „тематична формула“ — философско-етическа „извадка“ от разказа или кратко „резюме“ на сюжета на новелата; 4) качествена отделеност — екстраординарност — характеризиране на предстоящата история като необикновена; въвеждане на странни явления — загадка, тайна, нещо необичайно — изискващи разясняване; 5) въвеждане личността на разказвач — опитен, интересен или странен, необичаен.

Статията завършва с илюстративен анализ на пролога на новелата „Я убил“ от М. Булгаков.

В статията си „Културата като субект и обект на самата себе си“ Ю. Лотман прави опит своеобразно да обобщи някои от изводите си от предходни свои работи по семиотика на културата.

В началото авторът разглежда различните модели за описване на културата, оформили се през XIX в. Едни от тях се опират на мислене, изработено под въздействие идеите на Хегел и Дарвин: културата се представя като някакъв обект,

лежащ извън изследователя. Постепенно вниманието се пренасочва от предмета към самия процес на изследване — традиция, възхождаща към Кант. Историята на културата се представя като еволюция на нейните интерпретации. Според Лотман освен имената на Хегел и Кант би било полезно да си припомним и името на Лайбниц, чийто идеи могат отново да добият научна популярност.

Фундаментален въпрос на семиотиката на културата е проблемът за смислопораждането. Инвариантният модел на смислопораждащата единица предполага наличие на граница между нея и лежащото извън нея семиотично пространство, което позволява да се определят смислопораждащите структури като своеобразни семиотични монади, функциониращи на всяко равнище на семиотичния универсуум. Такива монади са и културата като цяло, както и всеки достатъчно сложен текст, заключен в нея, включвайки и отделната човешка личност, разглеждана като текст.

Поради своята самостоятелност и семиотична самобитност всяка семиотична монада може да влезе в конвергентни отношения с друга (други) монада (монади), образувайки на по-високо равнище биполарно единство. От два съседни, несвързани елемента те се превръщат в органично единство само ако влизат в едно и също структурно обединение от висш порядък. По този начин от състояние на взаимна неутралност те преминават в състояние на взаимна допълнителност, започвайки да культивират собствена специфика и взаимна контрастност.

Позовавайки се на една своя предишна идея — за паметта на културата, за съхраняването и предаването на информацията в системата на културата, — Лотман разглежда семиотичната монада като интелектуална единица, носителка на разума; практически безкрайната вариативност на монадите дава основание според автора те да бъдат определени като семиотични личности. Този паралел при цялата му условност е възможен доколкото и на двете е присъща определена автономност на поведението.

В края на статията Лотман предприема опит да приложи категориите субект и обект към изложеното за семиотичната монада. При положение че тя се описва от вътрешна по отношение на семиосферата гледна точка, категориите са приложими към отделната монада, когато тя е моделирана като изолирана и единствена интелектуална същност. Но смислопораждането „работи“ само при условие, че в семиосферата постъпват постоянно текстове отвън, т. е. от извънсемиотичната реалност. В този аспект Лотман поставя въпроса, дали е целесъобразно семиосферата да бъде определена като субект, а извънсемиотичната област като обект. В случая се очертава известно противоречие, породено от факта, че семиосферата не може да влиза в контакт освен с текстове, а текстовете са продукт на семиозиса. Т. е. всеки контакт с пространство, намиращо се извън семиосферата, изисква предварителна семиотизация на това пространство. Твърдението обаче, че извънкултурното пространство е несемеиотично, се извършва от позицията на дадената, на „своята“ култура. „Извънкултурната“ сфера често се оказва сфера на чужда култура, а извънсемиотичната — на чужда семиотика. Но има и друго. В момента, в който извънположеният свят е определен, той вече е назван, т. е. макар и повърхностно, но семиотизиран. Семиосферата практически не се среща с извънсемиотичен свят.

Но и реалният външен свят е активен участник в семиотичния обмен. Границата на семиосферата е областта на повишена семиотическа активност. Фактически тук се осъществява същата работа както и на границата между различните части на монадата, и на всяка друга граница вътре в семиосферата. Така че моделът „субект—обект“, заключава авторът, и тук се оказва само условен и едностраничен отвлечен.

Томът завършва с текста на А. Жолковски (Лос Анджелис) „Меташтрихи в прозе к портрету А. М. Пятигорского“, издържан в стил „а ла Шкловски“, и с пародия на автокомментар на юбиляра на собствения му творчески път.

SOMMAIRE

Alexandre Panov	3	<i>La notion du discours dans la science littéraire contemporaine</i>
Raya Kountcheva	10	<i>Les structures idéologiques — une épisode de la vie des significations figées</i>
Dantcho Gospodinov	18	<i>La transformation du genre comme agent de l'évolution littéraire</i>
Nikita Nankov	35	<i>A l'autre côté du miroir. Certains aspects de la poétique des contes „savants“ de Elin Pèlin</i>
Nikolai Arétov	64	<i>Le blé en sang. Images du crime dans les nouvelles de Gheorghi Karaslavov „Le datura“ et „La belle-fille“</i>
Bisserka Ratchéva	75	<i>„L'éternelle insatisfaction“: l'idée de „l'étranger“ et du „national“ à travers les deux anthologies de Pentcho Slavétkov</i>
Nina Dimitrova	97	<i>„Dostoïevski et Kant“ à travers la Renaissance spirituelle russe (certains aspects du problème)</i>

A travers la pensée esthétique mondiale

Thomas Mann	109	<i>Extraits de „Considérations d'un homme étranger à la politique“</i>
Pavel Florenski	126	<i>Le merveilleux de la parole</i>

Revue

Christo Manolakev	149	<i>Wiener slawistischer Almanach. Vienne, 1985, B. 23.</i>
-------------------	-----	--

14690-27730

СОДЕРЖАНИЕ

Александр Панов	3	Понятие дискурс в современном литературоведении
Рая Кунчева	10	Идеологические структуры — эпизод отвердевания значений
Данчо Господинов	18	Жанровая трансформация как механизм литературной эволюции
Никита Нанков	35	В зеркальной комнате. Из поэтики „интеллигентских“ рассказов Элина Пэлина
Николай Аретов	64	Окровавленная нива. Изображение преступления в „Дурман“ и „Невестка“ Георгия Караславова
Бисерка Рачева	75	„Вечное недовольство“: идея о чуждом и своем в двух антологиях Пенчо Славейкова
Нина Димитрова	97	„Достоевский и Кант“ в русском духовном ренессансе (аспекты проблема)

Из мировой эстетической мысли

Томас Манн	109	Из „Раздумья аполитичного человека“
Павел Флоренский	126	Магия слова

Обзор

Христо Манолакев	149	Wiener Slawistischer Almanach. Wien, 1989, B. 23.
------------------	-----	---